

บทที่ 4 บทบาทของจิต¹

4.1 บททั่วไป

ตามที่เราได้ศึกษาเรื่องจิตและเจตสิกมาแล้วในบทที่ 2 และที่ 3 นั้น เราจะเห็นว่า ทั้งจิตและเจตสิกนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกันคือ เจตสิก มีทั้งหมด 52 ดวง ส่วนจิตมีทั้งหมด 121 ดวง จิตทั้งหมด 121 ดวงนั้น นับได้เพียงหนึ่ง คือเป็นสภาวะรู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกนั้นมีลักษณะต่างกัน คือ เจตสิกบางดวงมีลักษณะโลก บางดวงมีลักษณะวิชชา เพราะฉะนั้นเจตสิกจึงนับหนึ่งไม่ได้ ต้องนับว่ามี 52 ดวง เมื่อรวมกับจิตซึ่งเป็นหนึ่งเดียว จึงรวมเป็นนามธรรม 53

นามธรรมทั้ง 53 ดวงนี้มีบทบาทต่าง ๆ กัน คือ จิตบางดวงมีหน้าที่เสวยสุข (หมายถึงเจตสิกด้วย) จิตบางดวงมีหน้าที่เสวยทุกข์ จิตบางดวงมีเหตุโลกประกอบ จิตบางดวงมีเหตุไภวประกอบ จิตบางดวงมีหน้าที่ทำการปฏิสนธิ จิตบางดวงมีหน้าที่จติ จิตบางดวงเกิดได้เฉพาะทวารนั้น ๆ เป็นต้น โดยนัยที่แสดงมานี้ เราจึงสามารถรวบรวมบทบาทของจิตได้ 6 ประเภท คือ

1. จิตที่เสวยเคราะห์ด้วยเวทนา
2. จิตที่เสวยเคราะห์ด้วยเหตุ
3. จิตที่เสวยเคราะห์ด้วยหน้าที่ (กิจ)
4. จิตที่เสวยเคราะห์ด้วยทวาร
5. จิตที่เสวยเคราะห์ด้วยอารมณ์
6. จิตที่เสวยเคราะห์ด้วยที่เกิด (ฐาน)

บทบาทของจิตทั้ง 6 ประเภทนั้น มีรายละเอียดอย่างไร เรามาศึกษากันต่อไป

---

¹มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, *อภิธรรมคัดถสังคหบาลีปริเฉทที่ 3*, พระนครศรี : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2516, หน้า 14.

4.2 จิตที่สงเคราะห์ด้วยเวทนา

คำว่าจิตที่สงเคราะห์ด้วยเวทนา หมายถึง จิตและเจตสิกเกิดร่วมกันในเวทนาใดเวทนาหนึ่ง ความจริงเวทนาเป็นเจตสิกดวงหนึ่งในเจตสิก 52 ดวง เพราะเหตุที่เวทนาเจตสิกเป็นเจตสิกที่มีจุดเด่นมาก ชีวิตประจำวันของสัตว์ทั้งหลายล้วนผูกพันอยู่กับเวทนาตลอดเวลา ดังนั้น จึงนำจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมในเวทนามาศึกษา เพื่อให้เห็นความจริงว่า สุขทุกข์ประจำชีวิตมนุษย์และสัตว์นั้น ล้วนมีเหตุมาจากจิตและเจตสิก และจิต และเจตสิกเกิดมาจากเหตุอื่นอีกต่อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุเป็นผลกันต่อ ๆ มา

ในการศึกษาจิตที่สงเคราะห์ด้วยเวทนานี้มีหัวข้อเรื่องที่ควรศึกษา 2 ประการ คือ

1. ประเภทของเวทนา
2. การสงเคราะห์จิตลงในเวทนา

ประเภทของเวทนา

เวทนา แปลว่า ความรู้สึก ถ้ามีความรู้สึกสบายก็เรียกว่า สุขเวทนา ถ้ามีความรู้สึกไม่สบายก็เรียกว่า ทุกขเวทนา ถ้ามีความรู้สึกเฉย ๆ ก็เรียกว่า อุเบกขาเวทนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงเวทนาไว้ 2 ประเภท คือ

1. เวทนาที่แสดงโดยการเสวยอารมณ์
2. เวทนาที่แสดงโดยความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน

เวทนาที่แสดงโดยการเสวยอารมณ์มี 3 ประเภท คือ

1. สุขเวทนา
2. ทุกขเวทนา
3. อุเบกขาเวทนา

ความรู้สึกสบายกายและสบายใจ เรียกว่า สุขเวทนา หรือแปลให้เต็มตัวก็แปลว่า ความรู้สึกเป็นสุขหรือความรู้สึกที่ทนได้ง่าย

ความรู้สึกไม่สบายกายไม่สบายใจ เรียกว่า ทุกขเวทนา หรือแปลให้เต็มตัวก็แปลว่า ความรู้สึกเป็นทุกข์ หรือความรู้สึกที่ทนได้ยาก

ความรู้สึกเฉย ๆ ไม่มีความสุข ไม่มีความทุกข์ เรียกว่า อุเบกขาเวทนา แปลว่าความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์

เวทนาที่แสดงโดยความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนมี 5 ประเภท คือ

1. สุขเวทนา
2. ทุกขเวทนา
3. โสมนัสเวทนา
4. โทมนัสเวทนา
5. อุเบกขาเวทนา

ความรู้สึกสบายกาย เช่น ได้รับความอบอุ่นทางกาย เวลาร้อนมีลมเย็นพัดมาให้เกิดความเย็น เวลาหนาวมีไฟผิงให้อุ่น และร่างกายปราศจากความปวดเมื่อย เป็นต้น เรียกว่า สุขเวทนา

ความรู้สึกทุกข์กาย เช่น ร่างกายมีแผลบาดเจ็บ ได้รับความร้อนจัด และได้รับความหนาวจัด เป็นต้น เรียกว่า ทุกขเวทนา

ความดีใจที่เกิดจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่ง เช่น รู้ว่าตนสอบได้ รู้ว่าตนได้งานทำ หรือเห็นแฟนมาหาแล้วเกิดความดีใจ อย่างนี้เรียกว่า โสมนัสเวทนา หรือกล่าวโดยสรุปความสุขทางใจ เรียกว่า โสมนัสเวทนา

ความเสียใจที่เกิดจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่ง เช่น รู้ว่าตนสอบตก รู้ว่าตนยังหางานทำไม่ได้ ได้รับความไม่สมหวัง เป็นต้น เรียกว่า โทมนัสเวทนา หรือกล่าวโดยสรุป ความทุกข์ทางใจ เรียกว่า โทมนัสเวทนา

ความแตกต่างระหว่างเวทนา 3 และเวทนา 5 มีข้อสังเกตดังต่อไปนี้

ที่กล่าวว่า เวทนามี 3 เพราะแสดงโดยการเสวยอารมณ์นั้นหมายความว่า อารมณ์ที่เสวยอารมณ์นั้นมี 3 ทาง คือ ถ้าเสวยอารมณ์สบายก็เรียกว่า สุขเวทนา ถ้าเสวยอารมณ์ไม่สบายก็เรียกว่า ทุกขเวทนา ถ้าเสวยอารมณ์เฉย ๆ ก็เรียกว่า อุเบกขาเวทนา

ที่กล่าวว่าเวทนามี 5 เพราะแสดงโดยความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน หมายความว่าหน้าที่ในการรับสุขและทุกข์ของกายกับใจนั้นแยกกัน คือ สาเหตุให้เกิดความสุขใจนั้นอย่างหนึ่ง ส่วนสาเหตุให้เกิดความทุกข์กายนั้นอีกอย่างหนึ่งเหตุแห่งความสุขใจนั้น จะนำมาเป็นเหตุแห่งความทุกข์กายหาได้ไม่ ยกตัวอย่างเช่น ขณะที่กายได้รับความอบอุ่น แต่ใจกำลังทุกข์เพราะถูก

ขโมยเงินไป ในกรณีนี้จะนำความสุขที่เกิดความอบอุ่น มาทำให้ใจเป็นสุขด้วยไม่ได้ การเสวย
อารมณ์ตามหน้าที่ของกายและใจอย่างนี้ เรียกว่า แสดงโดยความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน

การสงเคราะห์จิตลงในเวทนา

ในเวทนาทั้ง 2 ประเภท คือ เวทนา 3 เวทนา 5 นั้น แต่ละเวทนามีจิตเกิดร่วมดัง
ต่อไปนี้

เวทนา 3 คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา มีจิตเกิดร่วมกันดังนี้

1. สุขเวทนา มีจิตเกิดร่วม 63 ดวง คือ

ในจิตโลก มีจิตเกิดพร้อมด้วยความพอใจ (โสมนัส) 4 ดวง

ในจิตที่เป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุ มีจิตเกิดร่วม 2 ดวง คือ

1. จิตรับรู้อารมณ์ทางกายที่น่าปรารถนา

2. จิตพิจารณาอารมณ์ที่ดีเลิศทั้ง 5

ในจิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุ มี 1 ดวง คือ

1. จิตยิ้มของพระอรหันต์

ในกุศลจิต มีจิตเกิดพร้อมด้วยความยินดี 4 ดวง

ในผลของกุศลจิตเกิดพร้อมด้วยความยินดี 4 ดวง

ในกิริยาจิตเกิดพร้อมด้วยความยินดี 4 ดวง

จิตทั้ง 19 ดวงนี้เป็นสุขเวทนาที่ประกอบด้วยกามหรือโลกีย์

ในฉานจิตระดับที่ 1 มีจิตเกิดร่วมกับความสุข 11 ดวง คือ

1. ฉานจิตที่เป็นกุศล 1 ดวง

2. ฉานจิตที่เป็นผลของกุศล 1 ดวง

3. ฉานจิตที่เป็นกิริยา 1 ดวง

4. ฉานจิตระดับที่ 1 ของพระอริยบุคคล 8

จึงรวมเป็น 11 ดวง

ในฉานจิตระดับ 2-3-4 ก็มีจิตเกิดร่วมกับความสุข ฉานละ 11 เท่ากัน

ฉะนั้นในฉานจิตทั้ง 4 จึงมีจิตเกิดร่วมกับความสุข 44 ดวง

ในจิต 44 ดวงนี้ เป็นสุขเวทนาที่เกิดในฌานโดยปราศจากกาม

รวมสุขเวทนาเป็นกาม 19 สุขเวทนาปราศจากกาม 44 = 63 ดวง

ข้อสังเกต เหตุที่ไม่นับฌานที่ 5 เข้าไปก็เพราะว่าฌานที่ 5 นั้น องค์ฌานที่เป็นสุขเวทนาดับไป
แล้ว ฌานที่ 5 นี้จึงมีเวทนาเป็นอุเบกขา ฉะนั้นจึงไม่นับเป็นฌานที่เป็นสุขเวทนา

2. ทุกขเวทนา มีจิตเกิดร่วม 3 ดวง คือ

ในจิตที่ตกอยู่ในอำนาจความโกรธ 2 ดวง

ในจิตเป็นผลของอกุศลที่ปราศจากเหตุ 1 ดวง คือ

1. จิตรับรู้อารมณ์ทางกายที่ไม่น่าสัมผัส

จึงรวมเป็นจิตที่พร้อมทุกขเวทนา 3 ดวง

3. อุเบกขาเวทนา มีจิตเกิดร่วม 55 ดวง คือ

ในจิตโลกมีจิตเกิดพร้อมกับความวางเฉย 4 ดวง

ในจิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความมมงาย 2 ดวง

ในจิตไม่มีเหตุประกอบ 14 ดวง

ในกุศลจิตมีจิตเกิดพร้อมด้วยความวางเฉย 4 ดวง

ในผลของกุศลจิตมีจิตเกิดพร้อมด้วยความวางเฉย 4 ดวง

ในกิริยาจิตมีจิตเกิดพร้อมด้วยความวางเฉย 4 ดวง

ทั้ง 32 ดวงนี้ เป็นอุเบกขาที่เป็นกามหรือเป็นโลภี

ในฌานระดับ 5 มี 3 ดวง คือ

1. ฌานจิตเป็นกุศล 1 ดวง

2. ฌานจิตเป็นผลของกุศล 1 ดวง

3. ฌานจิตเป็นกิริยา 1 ดวง

ในอรุณจิตเป็นกุศล ผลของกุศลและกิริยา 12 ดวง

ฌานระดับ 5 ของพระอริยบุคคล 8 เป็น 8 ดวง

ทั้ง 23 ดวงนี้เป็นอุเบกขาเวทนาที่ปราศจากโลภี

รวมอุเบกขาเป็นโลภี 32 และอุเบกขาปราศจากโลภี 23 จึงรวมเป็นอุเบกขาเวทนา

55 ดวง

สำหรับเวทนา 5 คือ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา มีจิตเกิดร่วมกันดังนี้

1. สุขเวทนา มีจิตเกิดร่วม 1 ดวง คือ
  1. จิตรับรู้อารมณ์ทางกายที่น่าปรารถนา
2. ทุกขเวทนา มีจิตเกิดร่วม 1 ดวง คือ
  1. จิตรับรู้อารมณ์ทางกายที่ไม่น่าสัมผัส
3. โสมนัสเวทนา มีจิตเกิดร่วม 62 ดวง คือ
  - ในจิตโลก มีจิตเกิดพร้อมด้วยความพอใจ 4 ดวง
  - ในจิตที่เป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุมี 1 ดวง คือ
    1. จิตพิจารณาอารมณ์ที่ดีเลิศทั้ง 5
  - ในจิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุ มี 1 ดวง คือ
    1. จิตยัมของพระอรหันต์
  - ในกุศลจิตมีจิตเกิดพร้อมด้วยความยินดี 4 ดวง
  - ในผลของกุศลจิตเกิดพร้อมด้วยความยินดี 4 ดวง
  - ในกิริยาจิตเกิดพร้อมด้วยความยินดี 4 ดวง
  - ในมานจิตระดับ 1-4 มีจิตเกิดร่วมกับความสุขมานละ 11 ดวงจึงรวมเป็น 44 ดวง (เหมือนกับกล่าวไว้ในสุขเวทนา) จึงรวมเป็นโสมนัสจิต 62 ดวง
4. โทมนัสเวทนา มีจิตเกิดร่วม 2 ดวง คือ
  - ในจิตที่ตกอยู่ในอำนาจความโกรธ 2 ดวง
5. อุเบกขาเวทนา มีจิตเกิดร่วม 55 ดวง
  - มีรายละเอียดเหมือนกับกล่าวไว้แล้วในอุเบกขาเวทนาในเวทนา 3 ข้างบน

4.3 จิตที่สงเคราะห์ด้วยเหตุ

พฤติกรรมของมนุษย์ย่อมปรากฏออกมาเป็นการกระทำ (กายกรรม) คำพูด (วจีกรรม) และความคิด (มโนกรรม) พฤติกรรมนั้นปรากฏออกเป็น 2 ประเภท คือ พฤติกรรมทางดี และพฤติกรรมทางชั่ว พฤติกรรมทางดีจะปรากฏเป็นความดีทางกาย ความดีทางคำพูด และความดีทางความคิด พฤติกรรมทางชั่วจะปรากฏเป็นความชั่วทางกาย ความชั่วทางคำพูด และความชั่วทางความคิด

พฤติกรรมดีและชั่วทางกาย ทางคำพูด และทางใจนั้น ล้วนเป็นผลมาจากเหตุ เหตุดี ย่อมเป็นตัวอำนาจให้เกิดผลดี เหตุชั่วย่อมเป็นตัวอำนาจให้เกิดผลชั่ว ผลชั่วย่อมนำความทุกข์ เดือดร้อนมาให้ ผลดีย่อมนำความสุขสบายมาให้ มนุษย์เรารักสุขเกลียดทุกข์ จึงควรมาศึกษา ถึงสาเหตุให้เกิดสุขและเกิดทุกข์นั้นกันต่อไป

ในคำว่าจิตที่สังเคราะห์ด้วยเหตุ นั้น หมายถึงว่า จิตแต่ละดวงที่ผลักดันให้เกิดกาย กรรม วชิกรรม และมโนกรรมนั้น เพราะประกอบด้วยเหตุชนิดใดได้บ้าง คำว่าเหตุที่ประกอบ กับจิตนั้น หมายถึง เจตสิกจำพวกหนึ่ง ซึ่งเมื่อประกอบกับจิตแล้วจะเป็นต้นเหตุให้เกิดความดี และความชั่วทางพฤติกรรม เจตสิกที่จัดเป็นเหตุดีเหตุชั่วนั้น มี 6 ดวง คือ

1. โลกเหตุ ได้แก่ตัวเจตสิกที่ปรุงจิตให้โลก
2. โทสเหตุ ได้แก่ตัวเจตสิกที่ปรุงจิตให้โกรธ
3. โมหเหตุ ได้แก่ตัวเจตสิกที่ปรุงจิตให้มึนงง
4. อโลกเหตุ ได้แก่ตัวเจตสิกที่ปรุงจิตไม่ให้โลก
5. อโทสเหตุ ได้แก่ตัวเจตสิกที่ปรุงจิตไม่ให้โกรธ
6. อโมหเหตุ ได้แก่ตัวเจตสิกที่ปรุงจิตให้เกิดปัญญา คือ ปัญญาเจตสิกนั่นเอง

เหตุทั้ง 6 ประเภทนี้ สามารถเกิดร่วมกับจิตได้ทั้งหมด 121 ดวง เพื่อให้ทราบว่ เหตุทั้ง 6 นี้จะประกอบได้ในจิตดวงใด ในฐานะอย่างไร ท่านจึงจำแนกเหตุเหล่านั้นไว้ 6 ประเภท คือ

1. จำแนกโดยประกอบเหตุ
2. จำแนกโดยความงามและไม่งาม
3. จำแนกโดยเป็นธรรมและไม่เป็นธรรม
4. จำแนกโดยความเป็นชาติ
5. จำแนกโดยภูมิ
6. จำแนกโดยบุคคล

ต่อไปนี้มาศึกษารายละเอียดในหัวข้อการศึกษานั้นกันต่อไป

จำแนกโดยประกอบเหตุ

จิต 121 ดวงนั้น แบ่งออกได้ 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. จิตที่ไม่มีเหตุประกอบ
2. จิตที่มีเหตุประกอบ

จิตที่ไม่มีเหตุ 6 ประกอบนั้น ได้แก่จิตที่ไม่มีเหตุประกอบ 18 ประเภทที่กล่าวไว้ใน

บทที่ 2

ส่วนจิตที่มีเหตุประกอบนั้นแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มที่มีเหตุเดียว (เอกเหตุกจิต)
2. กลุ่มที่มี 2 เหตุ (ทวิเหตุกจิต)
3. กลุ่มที่มี 3 เหตุ (ติเหตุกจิต)

กลุ่มจิตที่มีเหตุเหตุเดียวประกอบมี 2 ดวง คือ

1. จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความมกมาย 2 ดวง

กลุ่มจิตที่มีเหตุ 2 เหตุประกอบ มี 22 ดวง คือ

1. จิตโลก 8 ดวง ประกอบด้วยเหตุ 2 คือ โลกเหตุ และโมหเหตุ
2. จิตโภท 2 ดวง ประกอบด้วยเหตุ 2 คือ โทสเหตุ และโมหเหตุ
3. กุศลจิตที่ปราศจากปัญญา ประกอบด้วยเหตุ 2 คือ อโลกเหตุและอโทสเหตุ
4. ผลของกุศลจิตที่ปราศจากปัญญาประกอบด้วยเหตุ 2 คือ อโลกเหตุ และอโทสเหตุ
5. กิริยาจิตที่ปราศจากปัญญา ประกอบด้วยเหตุ 2 คือ อโลกเหตุ และอโทสเหตุเช่นกัน

จึงรวมเป็นจิตที่มีเหตุ 2 เหตุ 22 ดวง

กลุ่มจิตที่มีเหตุ 3 เหตุประกอบมี 47 หรือ 79 ดวง คือ

1. กุศลจิตที่มีปัญญา 4 ดวง
2. ผลของกุศลจิตที่มีปัญญา 4 ดวง
3. กิริยาจิตที่มีปัญญา 4 ดวง
4. จิตที่ถึงความมีอานภาพใหญ่ 27 ดวง
5. จิตพ้นจากอารมณ์โลภี 8 หรือ 40 ดวง

ทั้งหมดจึงรวมเป็นจิต 47 หรือ 79 ดวง จิตทั้ง 47 ดวงเหล่านี้ประกอบด้วยเหตุ 3 เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ

จำแนกโดยความงามและไม่งาม

เหตุทั้ง 6 ประการตามที่กล่าวมานั้น แบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ

1. เหตุไม่สวยงาม
2. เหตุสวยงาม

เหตุไม่สวยงามมี 3 ดวง คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ สาเหตุที่เหตุกลุ่มนี้ถูกเรียกว่า ไม่สวยงามนั้นเพราะว่า ความโลภ ความโกรธ และความหลง ครอบงำจิตใจเมื่อใด เมื่อนั้นพฤติกรรมที่แสดงออกจะปรากฏไม่สวยงาม คือ มีโทษเกิดขึ้น

เหตุสวยงามมี 3 ดวง คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ สาเหตุที่เหตุกลุ่มนี้ถูกเรียกว่าสวยงามก็เพราะว่า ความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง ถ้าครอบงำจิตใจเมื่อใด เมื่อนั้นพฤติกรรมที่แสดงออกจะปรากฏสวยงาม คือ ไม่มีโทษ ไม่ถูกตำหนิ

เหตุไม่สวยงามนั้นจะประกอบกับจิตคิดทางชั่ว 12 ดวง ซึ่งเรียกว่า อโลภณจิต (ดูสรุปบทที่ 2) ส่วนเหตุสวยงามประกอบกับจิตสวยงาม 59 ดวง ซึ่งเรียกว่า โสภณจิต (ดูในสรุปบทที่ 2)

จำแนกโดยเป็นธรรมและไม่เป็นธรรม

เหตุ 6 ประการนี้ บางเหตุเป็นกุศลกรรม บางเหตุเป็นอกุศลกรรม บางเหตุไม่เป็นที่กุศลกรรม และอกุศลกรรม (อภัยกถเหตุ) ดังนั้นเหตุทั้ง 6 นี้จึงแบ่งเป็นเหตุได้ 3 เหตุ คือ

1. อกุศลเหตุ
2. กุศลเหตุ
3. อภัยกถเหตุ

อกุศลเหตุ คือ เหตุแห่งการเกิดและเจริญขึ้นของอกุศล มี 3 เหตุ คือ โลภเหตุ โทสเหตุ และโมหเหตุ ที่ประกอบในจิตชั่ว 12 ดวง ใครก็ตามที่มีความโลภ ความโกรธ และความหลงเกิดอยู่ในใจ ความโลภ ความโกรธ และความหลงนั้นจะเป็นตัวก่อให้เกิดอกุศล และเป็นตัวทำให้อกุศลเจริญขึ้น หมายถึงว่า ก่อให้เกิดความชั่วทางกาย ทางคำพูด และเป็นตัวให้ความชั่วทางกายและความชั่วทางคำพูดนั้นเจริญยิ่งขึ้น

กุศลเหตุ คือ เหตุแห่งการเกิดและเจริญของกุศล มี 3 คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ ผู้ที่ไม่มีความโลภ ไม่มีความโกรธ และไม่มีความหลง ย่อมเป็นต้นเหตุให้เกิดความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ กุศลเหตุนี้ประกอบในกุศลจิต 21 ดวง คือ กุศลจิต 8 ฌานจิตที่เป็นกุศล 5 อรูปฌานจิตที่เป็นกุศล 4 และมรรคจิต 4 รวมเป็น 21

อภัยกถเหตุ หมายถึง เหตุที่เป็นกลาง ๆ ไม่ได้ ไม่ชั่ว มี 3 ดวง คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ ความจริงเหตุที่กล่าวมานี้เป็นเหตุของกุศลหรือกุศลเหตุ แต่ที่ท่านกล่าวว่าเหตุเหล่านี้เป็นอภัยกถเหตุ คือ เป็นกลาง ๆ ก็เพราะท่านหมายเอาว่าเหตุทั้ง 3 นี้ ไปประกอบในผลของกุศลจิต ซึ่งไม่จัดเป็นกุศลหรืออกุศล มี 21 ดวง คือ ผลของกุศลจิต 8 ฌานจิตเป็นวิบาก 5 อรูปฌานจิตที่เป็นวิบาก 4 ผลจิต 4 (จิตพ้นจากอารมณ์โลภก็ย) และหมายเอาเหตุ 3 ที่เกิดในกิริยาจิต 17 ดวง คือ กิริยาจิต 8 ฌานจิตที่เป็นกิริยา 5 และอรูปฌานจิตที่เป็นกิริยา 4 จึงรวมเป็น 17 ดวง

จำแนกโดยความเป็นชาติ

เหตุทั้ง 6 ประการนี้ เมื่อจำแนกโดยกำเนิดแล้ว มี 4 กำเนิด คือ

1. กำเนิดเป็นอกุศล
2. กำเนิดเป็นกุศล
3. กำเนิดเป็นวิบาก คือ ผล
4. กำเนิดเป็นกิริยา

เหตุที่มีกำเนิดเป็นอกุศลมี 3 คือ โลภเหตุ โทสเหตุ และโมหเหตุ

เหตุที่มีกำเนิดเป็นกุศล มี 3 เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ

เหตุที่มีกำเนิดเป็นวิบาก มี 3 เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ

เหตุที่มีกำเนิดเป็นกิริยา มี 3 เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ

จำแนกโดยภูมิ

เหตุทั้ง 6 ประการนี้ เมื่อมองดูในภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งมวลแล้วจะเห็นว่าบางภูมิ เหตุเกิดได้ครบทั้ง 6 บางภูมิเหตุเกิดได้ไม่ครบ ดังนั้น การจำแนกเหตุโดยภูมิจึงมี 4 ตามภูมิ คือ

1. เหตุที่เกิดในกามภุมิ
2. เหตุที่เกิดในฉานภุมิ (รูปภุมิ)
3. เหตุที่เกิดในอรุภุมิ (อรุภุมิ)
4. เหตุที่เกิดในภุมิพ้นจากโลกีย์ (โลกุตตรภุมิ)

ในกามภุมิหรือในภุมิที่สัตว์เสพกามารมณ์ทั้งหมดนั้น มีเหตุเกิดครบ 6 คือ ทั้งเหตุฝ่ายชั่วและเหตุฝ่ายดี

ในฉานภุมิ หรือในจิตของผู้ได้ฉาน มีเหตุเกิดเพียง 3 คือ เหตุฝ่ายดี ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ

ในอรุภุมิ หรือในจิตของผู้ได้อรุภุมิ (จิตพ้นจากการยึดอารมณ์ฉานระดับรูป) มีเหตุเกิดเพียง 3 หรือเหตุฝ่ายดี

ในภุมิพ้นจากอารมณ์โลกีย์ (โลกุตตรภุมิ) มีเหตุเกิดเพียง 3 เหตุ คือ เหตุฝ่ายดี

จำแนกโดยบุคคล

ในหมู่สัตว์ทั้งหลายที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้และโลกอื่น ๆ นั้น สัตว์บางจำพวกมีเหตุ 6 เกิดได้ครบ บางจำพวกมีเหตุเกิดไม่ครบ ดังนั้น เมื่อจำแนกเหตุโดยบุคคลแล้วจึงแยกออกได้ 5 ตามบุคคล คือ

1. ปุถุชน เหตุ 6 เกิดได้ครบหมด
2. พระโสดาบัน เหตุ 6 ก็เกิดได้ครบ
3. พระสกทาคามี เหตุ 6 เกิดได้ครบ
4. พระอนาคามี มีเหตุเกิดได้ 5 คือ เว้นโทสเหตุ
5. พระอรหันต์ มีเหตุเกิดได้ 3 คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และ อโมหเหตุ

4.4 จิตที่สงเคราะห์ด้วยหน้าที่

การเคลื่อนไหวต่างๆ ของกาย วาจา และใจ ล้วนเกิดขึ้นเพราะอาศัยจิตและเจตสิกเป็นตัวบงการทั้งสิ้น ดังนั้น จิตและเจตสิกจึงมีภาระหน้าที่ประจำที่ต้องกระทำอยู่ตลอดเวลา

การศึกษาเรื่องจิตที่สงเคราะห์ด้วยหน้าที่ จึงเป็นการศึกษาภาระหน้าที่ของจิตโดยตรง ทั้งนี้ เพื่อให้ทราบว่าในจิต 121 ดวงนั้น จิตดวงไหนมีหน้าที่อย่างไร ตามปกติคนเราถ้าทำงานแล้ว จะต้องมีส่วนที่ทำงาน จิตกับเจตสิกก็เหมือนกัน คือ มีที่ทำงานประจำในหน้าที่ของตน สถานที่ทำงานของจิตและเจตสิกท่านเรียกว่า ฐาน โดยนัยนี้ในหัวเรื่องจิตสงเคราะห์ด้วยหน้าที่นี้มีหัวเรื่อง ที่ควรศึกษา 3 ประการ คือ

1. หน้าที่ของจิต (กิจ)
2. ฐานของจิต
3. การจำแนกจิตโดยหน้าที่และฐาน

ความจริงการจำแนกจิตโดยหน้าที่และฐานนั้น ท่านรวมการจำแนกเจตสิกเข้าไปด้วย แต่ในตำราเล่มนี้ไม่มีการจำแนกเจตสิกเข้าไว้ เพราะกลัวจะเป็นภาระแก่นักศึกษามากเกินไป จึงขอเว้นไว้ไม่กล่าวถึง อีกอย่างหนึ่งปรัชญาอภิธรรมเล่มนี้ยึดอภิธัมมัตถสังคหะเป็นหลักในการเรียบเรียง และในอภิธัมมัตถสังคหะนั้น ท่านมิได้จำแนกเจตสิกโดยหน้าที่และฐานไว้เลย ตำราเล่มนี้จึงได้ปฏิบัติตามนั้น ผู้ประสงค์จะทราบโดยละเอียด ขอได้โปรดหาอ่านได้จากตำราที่ผลิตขึ้นจากสำนักเรียนอภิธรรมโดยเฉพาะเถิด ต่อไปนี้เรามาศึกษาหัวเรื่องที่ตั้งไว้ทั้ง 3 ประเด็น นั้นกันต่อไป

หน้าที่ของจิต

ตามที่กล่าวว่าจิตมีหน้าที่เฉพาะตน ๆ ประจำอยู่ด้วยกันทุกคนนั้น โดยสรุปแล้วสามารถสรุปหน้าที่ของจิตทั้ง 121 ดวงนั้นได้ว่า มีหน้าที่ทั้งหมดเพียง 14 หน้าที่เท่านั้น ในหน้าที่ทั้ง 14 ประการนั้น มีรายละเอียดดังนี้

1. ทำหน้าที่เกิดภพใหม่ (ปฏิสนธิกิจ)
2. ทำหน้าที่รักษาภพ (ภวังคกิจ)
3. ทำหน้าที่ระงับหาอารมณ์ใหม่ (อาวัชชนกิจ)
4. ทำหน้าที่เห็น (ทัสสนกิจ)
5. ทำหน้าที่ได้ยิน (สวณกิจ)
6. ทำหน้าที่รู้กลิ่น (ฆายนกิจ)
7. ทำหน้าที่รู้รส (สายนกิจ)

8. ทำหน้าที่รัฐสัมพันธ์ทางกาย (มุสนกกิจ)
9. ทำหน้าที่รับอารมณ์ (สัมปฏิจจนกิจ)
10. ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ (สันตวิรณกิจ)
11. ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ (ไวภูฐัพพนกิจ)
12. ทำหน้าที่เสวยอารมณ์ (ชวณกิจ)
13. ทำหน้าที่ห่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์ (ตทาลัมพณกิจ)
14. ทำหน้าที่ตายจากภพเก่า (จตุตถกิจ)

ฐานของจิต

เมื่อจิตมีงานทำ จิตก็ต้องมีที่สำหรับทำงาน งานในหน้าที่หนึ่งก็มีที่ทำงานแห่งหนึ่ง ที่ทำงานของจิตเรียกว่า ฐาน ฐานของจิตมี 10 ฐาน คือ

1. ฐานที่ทำหน้าที่เกิดภพใหม่
2. ฐานที่ทำหน้าที่รักษาภพ
3. ฐานที่ทำหน้าที่คะเนหาอารมณ์ใหม่
4. ฐานที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสทางกายทั้งฝ่ายดี และชั่ว
5. ฐานที่ทำหน้าที่รับอารมณ์
6. ฐานที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์
7. ฐานที่ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์
8. ฐานที่ทำหน้าที่เสวยอารมณ์
9. ฐานที่ทำหน้าที่ห่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์
10. ฐานที่ทำหน้าที่ตายจากภพเก่า

การจำแนกจิตโดยหน้าที่และฐาน

การจำแนกจิต 121 ดวงโดยหน้าที่และฐานก็คือ นำจิตทั้งหมดนั้นมาพิจารณาดูว่า จิตเหล่านี้ทำหน้าที่อะไรบ้าง จิตบางดวงทำหน้าที่ชนิดเดียวกันกับจิตดวงอื่น เราก็นำจิตเหล่านั้น มาไว้กลุ่มเดียวกัน ในขั้นต้นนี้จะจำแนกหน้าที่ก่อน ในการจำแนกหน้าที่นี้มีกรจำแนก 2 ลักษณะ คือ

1. จำแนกหน้าที่ทั้ง 14 ชนิด โดยจิต
2. จำแนกจิตทั้งหมดโดยกิจ 14 ชนิด

ลักษณะการจำแนกหน้าที่ทั้ง 14 ชนิดโดยจิต ก็คือ ยกหน้าที่ขึ้นเป็นประธานแล้ว แสวงหาจิตที่ทำหน้าที่เหล่านั้นมาอยู่ในกลุ่มเดียวกัน ซึ่งจะได้ทราบดังต่อไปนี้

1. หน้าที่เกิดในภพใหม่ หน้าที่รักษากภ และหน้าที่ตายจากภพเก่า มีจิตทำหน้าที่ ทั้ง 3 นี้ 19 ดวง คือ

1. จิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่เป็นอุเบกขาทั้งฝ่ายดีและชั่ว 2 ดวง (จิต 2 ดวงนี้อยู่ในจิตไม่มีเหตุประกอบ 18 ดวง ดูบทที่ 2)
2. ผลของกุศลจิต 8 ดวง (มหาวิบากจิต)
3. จิตที่ถึงความมีอนุภาพใหญ่ที่เป็นวิบาก 9 ดวง (มหัคคตจิตวิบาก)

จิต 19 ดวงที่กล่าวมานี้ดวงใดดวงหนึ่งจะทำหน้าที่ทั้ง 3 อย่างดังกล่าวมานั้น คือ เมื่อทำหน้าที่เกิดในภพมนุษย์หรือสัตว์ จิต 19 ดวงนั้นดวงใดดวงหนึ่งก็ทำหน้าที่รักษากภไปด้วย ซึ่งในขณะที่ทำหน้าที่รักษากภจิตเหล่านี้ก็จะมีอารมณ์ 3 ประการ คือ กรรม กรรมนิमित และคตินิमित เหมือนกับตอนทำหน้าที่เกิด (ปฏิสนธิ) และจิตทั้ง 19 นี้ดวงใดดวงหนึ่งที่ได้ทำหน้าที่เกิดมาแล้วและได้ทำหน้าที่รักษากภมาแล้ว นั้นแหละจะมาทำหน้าที่ตายในภพปัจจุบันด้วย

2. หน้าที่ละทิ้งหาอารมณ์ใหม่ มีจิตทำหน้าที่นี้ 2 ดวง คือ
  1. จิตที่ละทิ้งหาอารมณ์ทางทวาร 5 (ปัญจทวารารวิชชนะ)
  2. จิตที่ละทิ้งหาอารมณ์ทางใจ (มโนทวารารวิชชนะ)
3. หน้าที่เห็นมีจิตทำหน้าที่นี้ 2 ดวง คือ
  1. จิตที่รับรู้อารมณ์ทางตาที่ไม่น่าดู
  2. จิตที่รับรู้อารมณ์ทางตาที่น่าดู
4. หน้าที่ได้ยิน มีจิตทำหน้าที่นี้ 2 ดวง คือ
  1. จิตที่รับรู้อารมณ์ทางหูที่ไม่น่าฟัง
  2. จิตที่รับรู้อารมณ์ทางหูที่น่าฟัง
5. หน้าที่รู้สึกกลิ่น มีจิตทำหน้าที่นี้ 2 ดวง คือ
  1. จิตรับรู้อารมณ์ทางจมูกที่ไม่น่าดม
  2. จิตรับรู้อารมณ์ทางจมูกที่น่าดม

6. หน้าทีรูรัส มีจิตทำหน้าที่นี้ 2 ดวง คือ
  1. จิตรับรู้อารมณ์ทางลึ้นที่ไม่นำลึ้ม
  2. จิตรับรู้อารมณ์ทางลึ้นที่นำลึ้ม
7. หน้าทีรูสั้มผัสทางกาย มีจิตทำหน้าที่นี้ 2 ดวง คือ
  1. จิตรับรู้อารมณ์ทางกายที่ไม่นำสั้มผัส
  2. จิตรับรู้อารมณ์ทางกายที่นำสั้มผัส
8. หน้าทีรับอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ 2 ดวง คือ
  1. จิตทีทำหน้าที่รับอารมณ์ไม่ดี
  2. จิตทีทำหน้าที่รับอารมณ์ที่ดี
9. หน้าทีพิจารณาอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ 3 ดวง คือ
  1. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ไม่ดี
  2. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่ดี
  3. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่ดีเลิศ
10. หน้าทีตัดสินใจอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ 1 ดวง คือ
  1. จิตทีทำหน้าที่คะเนิงหาอารมณ์ทางใจ
11. หน้าทีเสวยอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ 55 ดวง คือ
  1. จิตคิดทางชั่ว 12 ดวง
  2. จิตทีเกิดการยั้มของพระอรหันต์ 1 ดวง
  3. กุศลจิต 8 ดวง
  4. กิริยาจิต 8 ดวง
  5. ฌานจิตเป็นกุศล 5 ดวง
  6. ฌานจิตทีเป็นกิริยา 5 ดวง
  7. อรูปฌานจิตเป็นกุศล 4 ดวง
  8. อรูปฌานจิตเป็นกิริยา 4 ดวง
  9. จิตพ้นจากอารมณ์โลกิย 8 ดวง
12. หน้าทีหน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ 11 ดวง คือ
  1. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ 3 ดวง

2. ผลของกุศลจิต 8 (มหาวิบากจิต 8)

ส่วนลักษณะการจำแนกจิตทั้งหมดโดยกิจ ก็คือ ยกจิตขึ้นเป็นประธานแล้วหาหน้าที่ที่จิตทำมารวมลงในจิตนั้น ดังนี้

1. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่เป็นอุเบกขาฝ่ายชั่ว 1 ดวง และฝ่ายดี 1 ดวง ทำหน้าที่ได้ 5 หน้าที่ คือ 1. ทำหน้าที่เกิดภพใหม่ 2. ทำหน้าที่รักษาภพ 3. ทำหน้าที่ตาย 4. ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ 5. ทำหน้าที่ห่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์

2. ผลของกุศลจิต 8 ดวง ทำหน้าที่ได้ 4 หน้าที่ คือ 1. ทำหน้าที่เกิดภพใหม่ 2. ทำหน้าที่รักษาภพ 3. ทำหน้าที่ตาย 4. ทำหน้าที่ห่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์

3. จิตที่ถึงความมีอนุภาพใหญ่ที่เป็นวิบาก 9 ดวง ทำหน้าที่ได้ 3 หน้าที่ คือ 1. ทำหน้าที่เกิดภพใหม่ 2. ทำหน้าที่รักษาภพ 3. ทำหน้าที่ตาย

4. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง 5 ที่ดีเลิศ 1 ดวง ทำหน้าที่ 2 หน้าที่ คือ 1. ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ 2. ทำหน้าที่ห่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์

5. จิตคะเนงหาอารมณ์ทางใจ ทำหน้าที่ได้ 2 หน้าที่ คือ 1. ตัดสินอารมณ์ 2. ทำหน้าที่คะเนงหาอารมณ์ใหม่

6. จิต 68 ดวง แต่ละดวงทำหน้าที่เพียงหน้าที่เดียว ดังต่อไปนี้

- จิตคะเนงหาอารมณ์ทางทวาร 5 1 ดวง ทำหน้าที่คะเนงหาอารมณ์ใหม่
- จิตรับรู้อารมณ์ทางตา 2 ดวง ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่เห็น
- จิตรับรู้อารมณ์ทางหู 2 ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ได้ยิน
- จิตรับรู้อารมณ์ทางจมูก 2 ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ดมกลิ่น
- จิตรับรู้อารมณ์ทางลิ้น 2 ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่รู้รส
- จิตรับรู้อารมณ์ทางกาย 2 ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่รู้สัมผัส เย็น ร้อน

อ่อน แข็ง หย่อน ตึง

- จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ 2 ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์

- จิตอีก 55 ดวง คือ

จิตคิดทางชั่ว 12 ดวง

จิตที่เกิดการยึดของพระอรหันต์ 1 ดวง

กุศลจิต 8 ดวง
กิริยาจิต 8 ดวง
ฌานจิตเป็นกุศล 5 ดวง
ฌานจิตที่เป็นกิริยา 5 ดวง
อรุปรุฌานจิตเป็นกุศล 4 ดวง
อรุปรุฌานจิตเป็นกิริยา 4 ดวง
จิตพ้นจากอารมณ์โลภี 8 ดวง

จิตทั้งหมด 55 ดวงนี้ ทำหน้าที่ 1 คือ เสวยอารมณ์

สำหรับการจำแนกฐานของจิตนั้น โดยใจความก็คือ การอธิบายให้รู้ว่า จิตที่ทำหน้าที่ดังกล่าวนั้น ทำอยู่ที่ไหน หรือทำอยู่ฐานไหน และฐานแต่ละฐานนั้นมีตำแหน่งอยู่อย่างไร ดังนั้นในการจำแนกเรื่องฐานจึงมีหัวเรื่องที่ต้องศึกษา 2 ประการ คือ

1. จิตที่ทำงานประจำฐาน
2. ตำแหน่งของฐาน

จิตที่ทำงานประจำฐาน

จิตที่ทำงานประจำฐาน หมายถึงว่า ในฐานทั้ง 10 ฐานนั้น มีจิตประเภทใดทำงานอยู่ การจำแนกหรืออธิบายในประเด็นนี้ จะยกฐานของจิตขึ้นมาเป็นประธานแล้วแสวงหาจิตที่ทำงานในฐานเหล่านั้นมารวมเป็นกลุ่ม ดังต่อไปนี้

1. ฐานที่ทำหน้าที่เกิดภพใหม่ ฐานที่ทำหน้าที่รักษาภพ ฐานที่ทำหน้าที่ตายจากภพ
เท่า ทั้ง 3 ฐานนี้มีจิตทำงาน 19 ดวง คือ
  1. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ 2 ดวง
  2. ผลของกุศลจิต 8 ดวง
  3. จิตที่ถึงความมีอานุภาพใหญ่ ที่เป็นวิบาก 9 ดวง
2. ฐานที่ทำหน้าที่ละทิ้งหาอารมณ์ใหม่ มีจิตทำงานอยู่ 2 ดวง คือ
  1. จิตละทิ้งหาอารมณ์ทางทวาร 5
  2. จิตละทิ้งหาอารมณ์ทางใจ (ในวิถีจิตทางมโนทวาร)

3. ฐานที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสทางกาย มีจิตทำหน้าที่อยู่ 10 ดวง คือ จิตที่รับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น และกายทั้งฝ่ายชั่วและฝ่ายดี ฝ่ายละ 5 จึงรวมเป็น 10 ดวง (ดูในจิตไม่มีเหตุประกอบ)

4. ฐานที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ มีจิตทำงานอยู่ 2 ดวง คือ

1. จิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ไม่ดี
2. จิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ดี

5. ฐานที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ มีจิตทำงานอยู่ 3 ดวง คือ

1. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ไม่ดี
2. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ดี
3. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ดีเลิศ

6. ฐานที่ทำหน้าที่ตัดสินใจอารมณ์ มีจิตทำงานอยู่ 1 ดวง คือ

1. จิตคะเนหาอารมณ์ทางใจ (ในวิถีจิตทางทวาร 5)

7. ฐานที่ทำหน้าที่เสวยอารมณ์ มีจิตทำงานอยู่ 55 ดวง คือ

1. จิตคิดทางชั่ว 12 ดวง
2. จิตที่เกิดการยึดของพระอรหันต์ 1 ดวง
3. กุศลจิต 8 ดวง
4. กิริยาจิต 8 ดวง
5. ฌานจิตที่เป็นกุศล 5 ดวง
6. ฌานจิตที่เป็นกิริยา 5 ดวง
7. อรูปฌานจิตที่เป็นกุศล 4 ดวง
8. อรูปฌานจิตที่เป็นกิริยา 4 ดวง
9. จิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์ 8 ดวง

8. ฐานที่ทำหน้าที่หน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์ มีจิตทำงานอยู่ 11 ดวง คือ

1. จิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ 3 ดวง
2. ผลของกุศลจิต 8 ดวง

ตำแหน่งของฐาน

เพื่อที่จะได้ทราบว่าที่ทำงานของจิต หรือฐานของจิตเหล่านั้นอยู่ตรงจุดใด หรืออยู่ในตำแหน่งใด จึงควรศึกษาในหัวเรื่องตำแหน่งของฐานกันต่อไป

ฐานของจิตทั้ง 10 ฐานนั้นในสังเขปวิณณนาฎีกา² ท่านกล่าวไว้ว่ามี 25 จุด ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ฐานทำหน้าที่เกิดภพใหม่ อยู่ระหว่างจิตทำหน้าที่ตายกับจิตที่ทำหน้าที่รักษาภพ ในวิถีจิตของคนใกล้ตาย

2. ฐานทำหน้าที่รักษาภพ มี 6 จุด คือ

1. อยู่ระหว่างจิตทำหน้าที่เกิดภพใหม่กับจิตที่ทำหน้าที่ละทิ้งหาอารมณ์ใหม่ ที่เกิดต่อจากวิถีจิตใกล้ตาย

2. อยู่ระหว่างจิตห่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์กับจิตที่ละทิ้งหาอารมณ์ใหม่

3. อยู่ระหว่างจิตเสวยอารมณ์กับจิตละทิ้งหาอารมณ์ใหม่

4. อยู่ระหว่างจิตตัดสินใจอารมณ์กับจิตละทิ้งหาอารมณ์ใหม่

5. อยู่ระหว่างจิตห่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์กับจิตทำหน้าที่ตายในวิถีจิตใกล้ตาย

6. อยู่ระหว่างจิตเสวยอารมณ์กับจิตทำหน้าที่ตายในวิถีจิตใกล้ตาย

3. ฐานทำหน้าที่ละทิ้งหาอารมณ์ใหม่ มี 2 จุด คือ

1. อยู่ระหว่างจิตรักษาภพกับจิตรู้อารมณ์ทางตา เป็นต้น ในวิถีจิตทางทวาร 5

2. อยู่ระหว่างจิตรักษาภพกับจิตเสวยอารมณ์ ในวิถีจิตทางมโนทวาร

4. ฐานที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส และรู้สัมผัสทางกาย อยู่ระหว่างจิตละทิ้งหาอารมณ์ทางทวาร 5 กับ จิตรับอารมณ์ ในวิถีจิตทางทวาร 5

5. ฐานที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ อยู่ระหว่างจิตรู้อารมณ์ทางตา เป็นต้น กับจิตพิจารณาอารมณ์ในวิถีจิตทางทวาร

6. ฐานที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ อยู่ระหว่างจิตรับอารมณ์กับจิตตัดสินใจอารมณ์

---

²พระสัทธรรมโชติกะ, *ปรหมัตโชติกะ* 3-7. พระนคร : โรงพิมพ์ไพศาลวิทยา, 2505, หน้า 24.

7. ฐานที่ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ มี 2 จุด คือ
  1. อยู่ระหว่างจิตพิจารณาอารมณ์กับจิตเสวยอารมณ์ ในวิธีจิตทางทวาร 5
  2. อยู่ระหว่างจิตพิจารณาอารมณ์ กับจิตรักษาภพ ในวิธีจิตทางทวาร 5 ที่สิ้นสุดวิธีจิตที่ตัดสินอารมณ์
8. ฐานที่ทำหน้าที่เสวยอารมณ์ มี 6 จุด คือ
  1. อยู่ระหว่างจิตตัดสินอารมณ์ กับจิตหน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์
  2. อยู่ระหว่างจิตตัดสินอารมณ์กับจิตรักษาภพ
  3. อยู่ระหว่างจิตตัดสินอารมณ์ กับจิตทำหน้าที่ตายในวิธีจิตใกล้ตาย
  4. อยู่ระหว่างจิตคะเนิงหาอารมณ์ทางใจกับจิตหน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์ ในวิธีจิตทางมโนทวารที่เป็นกาม
  5. อยู่ในระหว่างจิตคะเนิงหาอารมณ์ทางใจ กับจิตรักษาภพในวิธีจิตทางมโนทวารที่เป็นกาม
  6. อยู่ในระหว่างจิตคะเนิงหาอารมณ์ทางใจกับจิตทำหน้าที่ตายในวิธีจิตใกล้ตายที่เกิดทางใจ
9. ฐานที่ทำหน้าที่หน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์ มี 2 จุด คือ
  1. อยู่ระหว่างจิตเสวยอารมณ์กับจิตรักษาภพ
  2. อยู่ระหว่างจิตเสวยอารมณ์กับจิตทำหน้าที่ตาย ในวิธีจิตใกล้ตายที่สิ้นสุดวิธีจิตที่หน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์
10. ฐานที่ทำหน้าที่ตาย มี 3 จุด คือ
  1. อยู่ระหว่างจิตหน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์กับจิตทำหน้าที่เกิดภพใหม่ ในวิธีจิตใกล้ตายที่สิ้นสุดวิธีที่จิตหน่วงอารมณ์
  2. อยู่ระหว่างจิตเสวยอารมณ์กับจิตทำหน้าที่เกิดภพใหม่ ในวิธีจิตใกล้ตายที่สิ้นสุดวิธีที่จิตเสวยอารมณ์
  3. อยู่ระหว่างจิตรักษาภพกับจิตทำหน้าที่ภพใหม่ ในวิธีจิตใกล้ตาย

4.5 จิตที่สงเคราะห์ด้วยทวาร

จิตที่สงเคราะห์ด้วยทวาร หมายถึง การศึกษาว่าในทวารแต่ละทวารนั้นมีจิตและ

เจตสิกเกิดได้เท่าไร และจิตดวงไหนที่เกิดในทวารไหน เป็นต้น คำว่าทวารหมายถึงประตู ดังนั้น ในที่นี้คำว่าประตูจึงหมายถึงทางเข้าออกของจิตพร้อมเจตสิก ประตูอันเป็นทางเข้าออกของจิต และเจตสิกนั้นมี 6 ประตู คือ

1. ประสาทตา (จักขุทวาร)
2. ประสาทหู (โสตทวาร)
3. ประสาทจมูก (ฆานทวาร)
4. ประสาทลิ้น (ชีวนาทวาร)
5. ประสาทกาย (กายทวาร)
6. จิตรักษามภ 19 ดวง (มโนทวาร)

การเกิดขึ้นของจิตและเจตสิกในทวารทั้ง 6 นี้ มีการเกิดขึ้นหลายลักษณะด้วยกัน คือ จิตบางดวงเกิดได้ทวารเดียว บางดวงเกิดได้หลายทวาร บางดวงไม่เกิดในทวารเลย ดังนั้น เมื่อสรุปแล้วจึงสามารถแยกจิตที่เกิดแต่ละทวารได้ 5 ประเภท คือ

1. จิตที่เกิดได้ทวารเดียว
2. จิตที่เกิดได้ 5 ทวาร
3. จิตที่เกิดได้ 6 ทวาร
4. จิตที่บางคราวอาศัยทวารเกิด บางคราวไม่อาศัยทวารเกิด
5. จิตที่เกิดโดยไม่อาศัยทวาร

จิตอาศัยทวารเกิด คือ จิตที่เกิดในทวารนั้น ๆ เช่น จิตที่เกิดเพราะตาเห็นรูป จิตที่เกิดเพราะหูได้ยินเสียง เป็นต้น รายละเอียดของจิตที่เกิดในทวารนั้น ๆ จะได้ทราบดังต่อไปนี้

จิตที่เกิดได้ทวารเดียว

จิตที่เกิดได้ทวารเดียว คือ จิตที่อาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจเกิดขึ้น ฉะนั้นจิตที่เกิดได้ในทวารเดียวจึงมี 6 ประเภท คือ

1. จิตที่เกิดทางประสาทตา มีแน่นอน 2 ดวง คือ
จิตที่รับรู้อารมณ์ทางตาทั้งฝ่ายชั่วและฝ่ายดี 2 ดวง
จิตที่เกิดทางประสาทตา ไม่แน่นอนมี 44 คือ

จิตที่อยู่ในวังวนของกาม 44 ดวง เว้นจิตที่รู้อารมณ์ทางทวารทั้ง 5 ทั้งฝ่ายชั่ว
และฝ่ายดี 10 ดวง

2. จิตที่เกิดทางประสาทหู มีแน่นอน 2 ดวง คือ
จิตที่รับรู้อารมณ์ทางหูทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว 2 ดวง
จิตที่เกิดทางประสาทหู ไม่แน่นอนมี 44 ดวง เหมือนข้างบน
3. จิตที่เกิดทางประสาทจมูก มีแน่นอน 2 ดวง คือ
จิตที่รับรู้อารมณ์ทางจมูกทั้งฝ่ายชั่วและฝ่ายดี 2 ดวง
จิตที่เกิดทางประสาทจมูก ไม่แน่นอนมี 44 ดวง
4. จิตที่เกิดทางประสาทลิ้น มีแน่นอน 2 ดวง คือ
จิตที่รับรู้อารมณ์ทางลิ้นทั้งฝ่ายชั่วและฝ่ายดี 2 ดวง
จิตที่เกิดทางประสาทลิ้น ไม่แน่นอนมี 44 ดวง
5. จิตที่เกิดทางประสาทกาย มีแน่นอน 2 ดวง คือ
จิตที่รับรู้อารมณ์ทางกายทั้งฝ่ายชั่วและฝ่ายดี 2 ดวง
จิตที่เกิดทางประสาทกาย ไม่แน่นอนมี 44 ดวง เหมือนเดิม
6. จิตที่เกิดทางมโนทวาร มีแน่นอน 26 ดวง คือ
จิตที่ถึงความมีอานุภาพใหญ่ฝ่ายกุศล 9
จิตที่ถึงความมีอานุภาพใหญ่ฝ่ายกิริยา 9
จิตที่พ้นจากอารมณ์โลกีย์ 8 ดวง
รวมเป็นจิต 26 ดวง
จิตที่เกิดทางมโนทวารไม่แน่นอนมี 41 ดวง คือ
จิตคะเนิงหาอารมณ์ทางใจ 1 ดวง
จิตคิดทางชั่ว 12 ดวง
จิตที่เกิดอาการขี้มของพระอรหันต์ 1 ดวง
กุศลจิต 8 ดวง
กิริยาจิต 8 ดวง
(จิต 29 ดวงข้างหลังนี้เรียกว่าจิตเสวยอารมณ์กาม)
จิตหน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์ 11 ดวง
รวมเป็นจิต 41 ดวง

จิตเกิดได้ 5 ทวาร

จิตที่เกิดได้ 5 ทวาร คือ จิตที่อาศัยตา หู จมูก ลิ้น และกาย อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดก็ได้ จิตที่เกิดได้ในทวารทั้ง 5 แน่นอน มี 3 ดวง คือ

1. จิตที่คะนึ่งหาอารมณ์ทางทวารห้า 1 ดวง
2. จิตทำหน้าที่รับอารมณ์ 2 ดวง
(จิตทั้ง 3 ดวงนี้ เรียกว่า มโนธาตุ คือ ธาตุรู้)

จิตที่เกิดได้ในทวารทั้ง 5 ไม่แน่นอนมี 41 ดวง เหมือนกับจิตที่เกิดทางมโนทวารไม่แน่นอนที่กล่าวมาแล้วข้างบน

จิตที่เกิดได้ 6 ทวาร

จิตที่เกิดได้ 6 ทวาร ก็คือ จิตที่อาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดก็ได้ จิตที่เกิดได้ในทวารทั้ง 6 แน่นอนมี 31 ดวง คือ

1. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ดีเลิศ 1 ดวง
2. จิตคะนึ่งหาอารมณ์ทางใจ 1 ดวง
3. จิตเสวยอารมณ์กาม 29 ดวง

จิตที่เกิดได้ในทวารทั้ง 6 ไม่แน่นอนมี 10 ดวง คือ

1. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้งฝ่ายชั่วและดี ที่มีอารมณ์วางเฉย 2 ดวง
  2. ผลของกุศลจิต 8 ดวง
- รวมเป็นจิต 10 ดวง

จิตบางคราวอาศัยทวารเกิด บางคราวไม่อาศัยทวารเกิด

จิตประเภทนี้ หมายถึง จิตที่ต้องอาศัยทวารเกิด ถ้าไม่มีทวารก็ไม่สามารถจะเกิดได้ เช่น จิตที่เกิดทางตา ถ้าใครไม่มีตาจิตที่เกิดทางตาของเขาก็ไม่เกิดขึ้นเลย จิตที่เกิดทางทวารโดยแน่นอนนี้มี 70 ดวง คือ

1. จิตที่อยู่ในวิงวนของกาม 44 ดวง เว้นจิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ฝ่ายชั่วและฝ่ายดี ที่มีอารมณ์วางเฉย 2 ดวง และเว้นผลของกุศลจิต 8 ดวง

2. จิตที่ถึงความมีอนุภาพใหญ่ที่เป็นกุศล-กิริยา 18 ดวง

3. จิตพ้นจากอารมณ์โลภี 8 ดวง

รวมเป็นจิต 70 ดวง

จิตที่เกิดทางทวารไม่แน่นอนมี 10 ดวง คือ

1. จิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้งฝ่ายชั่วและฝ่ายดี ที่มีอารมณ์วางเฉย 2 ดวง

2. ผลของกุศลจิต 8 ดวง

รวมเป็นจิต 10 ดวง

จิตที่เกิดโดยไม่อาศัยทวาร

จิตที่เกิดโดยไม่ต้องอาศัยทวารเลยนั้น หมายถึง จิตไม่จำเป็นต้องอาศัยประสาทก็เกิดขึ้นมาได้ จิตที่เกิดโดยไม่ต้องอาศัยทวาร แน่นอนมี 9 ดวง คือ จิตที่ถึงความมีอนุภาพใหญ่ที่เป็นวิบาก 9 ดวง

ส่วนจิตที่เกิดไม่อาศัยทวาร ไม่แน่นอนมี 10 ดวง คือ

1. จิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้งฝ่ายชั่ว และฝ่ายดี ที่มีอารมณ์วางเฉย 2 ดวง

2. ผลของกุศลจิต 8 ดวง

รวมเป็น 10 ดวง

จิตทั้ง 10 ดวงนี้ ถ้าทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ และทำหน้าที่หน่วงอารมณ์ของจิต-เสวยอารมณ์ ก็ต้องอาศัยทวารทั้ง 6 เกิด แต่ถ้าทำหน้าที่เกิดภพใหม่ ทำหน้าที่รักษาภพ และทำหน้าที่ตาย ก็ไม่ต้องอาศัยทวารเกิดแต่อย่างใด

เมื่อพูดถึงจิตที่เกิดกับทวาร ก็ต้องหมายถึง เจตสิกที่เกิดกับทวารด้วย แต่เพื่อไม่ให้เป็นการแก่นักศึกษามากไป จึงขอไม่กล่าวถึงเจตสิกที่เกิดกับทวาร

จิตที่เกิดทางทวารโดยแน่นอนนั้น หมายถึงว่า จิตเหล่านั้นต้องอาศัยเฉพาะทวารนั้นจึงจะเกิดได้ ถ้าอาศัยทวารอื่นจะเกิดไม่ได้ อย่างเช่น จิตที่เกิดทางประสาทตา 2 ดวง ในจิต 2 ดวงนี้ ต้องอาศัยประสาทตาเท่านั้นจึงจะเกิดได้ จะอาศัยหูเกิดไม่ได้ สำหรับจิตที่เกิดทางประสาทตาไม่แน่นอนมี 44 ดวงนั้น หมายถึงว่าจิต 44 ดวงเหล่านี้บางครั้งก็เกิดทางประสาทตา บางคราวก็เกิดทางประสาทหู บางคราวก็เกิดทางประสาทลิ้น ขอให้นักศึกษาสังเกตดูจะพบว่าจิต 44 ดวงเหล่านั้น เกิดได้ไม่แน่นอนในประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น เป็นต้น ดังนั้นจึงใช้คำว่าเกิดในทวารไม่แน่นอน

4.5 จิตที่สังเคราะห์ด้วยอารมณ์

จิตที่สังเคราะห์ด้วยอารมณ์ หมายถึงจิตที่เกิดในอารมณ์นั้น ๆ คำว่าอารมณ์ แปลว่า ธรรมชาติเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิตและเจตสิก ตามธรรมดาจิตและเจตสิกย่อมจะต้องยึดเหนี่ยวหรือ พะวงอยู่เฉพาะในอารมณ์ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่นจิตที่ยึดหรือสนใจในรูปที่ตาเห็น สนใจในเสียง ที่ได้ยิน เป็นต้น การที่จิตต้องสนใจอยู่ในอารมณ์ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น และกายนี้ เรียกว่า จิตหน่วงอารมณ์ อารมณ์มี 6 ประเภท คือ

1. สีต่าง ๆ (รูป)
2. เสียงต่าง ๆ (สัททะ)
3. กลิ่นต่าง ๆ (คันธะ)
4. รสต่าง ๆ (รส)
5. โภกฐัพพารมณ์ คือ ชาติดิน ได้แก่ อ่อน-แข็ง ชาติไฟ คือ เย็น-ร้อน ชาติลม คือ หย่อน-ตึง

6. ธรรมารมณ์ คือ จิต 89 เจตสิก 52 รูป 21 นิพพาน และบัญญัติ

สีเป็นตัวยึดเหนี่ยวจิตที่เกิดทางตา เสียงเป็นตัวเหนี่ยวจิตที่เกิดทางหู กลิ่นเป็นตัวเหนี่ยว จิตที่เกิดทางจมูก รสเป็นตัวเหนี่ยวจิตที่เกิดทางลิ้น โภกฐัพพารมณ์เป็นตัวเหนี่ยวจิตที่เกิดทางกาย ธรรมารมณ์เป็นตัวเหนี่ยวจิตที่เกิดทางใจ คำว่าหน่วงจิตให้หมายถึงหน่วงเจตสิกด้วย

อารมณ์เหล่านี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ อารมณ์ธรรมดากับอารมณ์พิเศษ อารมณ์ธรรมดา หมายถึง อารมณ์ที่จิตยึดเหนี่ยวพอประมาณ พอมีอารมณ์มาใหม่ก็ลืมอารมณ์ เก่า ส่วนอารมณ์พิเศษเป็นอารมณ์ที่จิตโปรดมาก เมื่อจิตได้รับอารมณ์พิเศษนี้แล้ว จะยึดอยู่ ตลอดเวลา บางทีหลาย ๆ วันจึงจะลืมอารมณ์ชนิดนั้นได้ อารมณ์ทั้ง 6 ประเภทดังกล่าวมานั้น ยังแบ่งออกได้อีก 2 ประเภท คือ

1. อารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาล
2. อารมณ์ที่พ้นจากกาล

อารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาล

อารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาล หมายถึง อารมณ์ 6 คือ สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทางกาย และธรรมารมณ์ ที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต สำหรับสี เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย ที่ตา หู จมูก ลิ้น และกาย กำลังรับอยู่จัดเป็นอารมณ์ปัจจุบันอย่างเดียว

ส่วนสี่ เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และธรรมารมณ ที่ เป็นอารมณ์ของใจ จัดเป็น อารมณ์ปัจจุบัน อดีต อนาคต และพ้นจากกาลได้บ้าง คือ ถ้าเป็นสี่ เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทางกาย และความคิดทางใจ (ธรรมารมณ) ที่กำลังสัมผัสอยู่และกำลังคิดอยู่ก็จัดเป็นอารมณ์ ปัจจุบัน แต่ถ้าได้สัมผัสแล้ว และคิดมาแล้วก็เป็นอดีตอารมณ์ แต่ถ้าจะได้สัมผัสและจะได้คิด ข้างหน้าก็จัดเป็นอารมณ์อนาคต

อารมณ์ที่พ้นจากกาล

อารมณ์ที่พ้นจากกาลก็คือ อารมณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาลทั้ง 3 ก็อารมณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับ กาลทั้ง 3 ก็คือ นิพพานและบัญญัติ เพราะเหตุว่านิพพานและบัญญัตินั้นไม่ถูกสร้างขึ้นด้วย ปัจจัย 4 คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร เมื่อไม่ถูกสร้างจึงไม่มีการเกิด เมื่อไม่มีการเกิดเสียแล้ว ก็หมดโอกาสที่จะพูดว่านิพพานและบัญญัติ เป็นกาลนั้น เป็นกาลนี้

ในอารมณ์ทั้ง 6 นั้น จัดออกไปเป็นประเภทใหญ่ได้อีก 4 ประเภท คือ

1. กามารมณ = อารมณ์ 6
2. มหัคคตอารมณ์ (รูปฌาน-อรุฌาน) = ธรรมารมณ
3. บัญญัติอารมณ์ = ธรรมารมณ
4. โลกุตตรอารมณ์ (อารมณ์พ้นจากโลกีย์) = ธรรมารมณ

อารมณ์ทั้ง 4 ประเภทนั้นมีจิตเกิดขึ้นแน่นอนดังต่อไปนี้

1. จิต 25 ดวง คือ จิตรับอารมณ์ทั้ง 5 ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว 10 ดวง เป็นปัจจุบัน อย่างเดียว

มโนธาตุ 3 ดวง เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ 3 ดวง

ผลของกุศลจิต 8 ดวง

จิตให้เกิดการยึดของพระอรหันต์ 1 ดวง 12 ดวงหลังนี้เป็นทั้ง 3 กาล รวมเป็น จิต 25 ดวงนี้ เกิดรับอารมณ์ 6 ที่เป็นกามารมณอย่างเดียวนั่นเอง

2. จิต 6 ดวง คือ อรูปฌานจิตที่ยึดวิมุตตญาณเป็นอารมณ์ทั้งที่เป็นกุศล-วิบาก-และ กิริยา 3 ดวง

อรุปรมาณจิตที่ยึดอรุปรมาณที่ 3 เป็นอารมณ์ ที่เป็นกุศล-วิบาก-กิริยา 3 ดวง
รวมจิต 6 ดวงนี้เกิดขึ้นรับธรรมารมณ์ที่เป็นมหัคคตะอย่างเดี่ยวแน่นอน

3. จิต 21 ดวง คือ จิตได้ฉาน 15 ดวง มีบัญญัติ คือ กสิณเป็นอารมณ์อย่างเดี่ยว
อรุปรมาณจิตที่ยึดอากาศเป็นอารมณ์ 3 ดวง
อรุปรมาณจิตที่ยึดความไม่มีเป็นอารมณ์ 3 ดวง
รวมเป็นจิต 21 ดวง เกิดขึ้นรับธรรมารมณ์ที่บัญญัติอย่างเดี่ยวแน่นอน

4. จิต 8 ดวง คือ จิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์ 8 ดวง เกิดขึ้นรับธรรมารมณ์ที่เป็น
นิพพานอย่างเดี่ยวแน่นอน

จิตที่เกิดในอารมณ์เหล่านี้ เป็นจิตที่เกิดอย่างแน่นอน ยังมีจิตอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกิด
ไม่แน่นอน คือ บางครั้งเป็นกามารมณ์ บางครั้งเป็นมหัคคตะ เป็นต้น จิตเหล่านี้มี 3 กลุ่ม คือ

1. จิต 20 ดวง คือ
จิตคิดทางชั่ว 12 ดวง
จิตคิดทางดีปราศจากปัญญาฝ่ายกุศล 4 ดวง
จิตคิดทางดีปราศจากปัญญาฝ่ายกิริยา 4 ดวง
รวมเป็นจิต 20 ดวง

จิต 20 ดวงนี้เกิดได้ในทวาร 6 ที่เป็นกามารมณ์ มหัคคตะ และบัญญัติ เว้นโลกุตตร-
อารมณ์เท่านั้น

2. จิต 5 ดวง คือ
จิตคิดทางดีที่มีปัญญาฝ่ายกุศล 4 ดวง
อภิญญาจิตกุศล 1 ดวง
รวมเป็นจิต 5 ดวง

จิต 5 ดวงนี้เกิดขึ้นได้ในอารมณ์ 6 ที่เป็นกามารมณ์ มหัคคตะบัญญัติ และโลกุตตร-
อารมณ์ เว้นอรหัตตมรรคอรหัตตผลเท่านั้น

3. จิต 6 ดวง คือ
จิตคะนิงหาอารมณ์ทางใจ 1 ดวง
จิตคิดทางดีที่มีปัญญาฝ่ายกิริยา 4 ดวง
อภิญญาจิตฝ่ายกิริยา 1 ดวง

จิต 6 ดวงนี้ เกิดได้ในอารมณ์ 6 ที่เป็นกามารมณ์ มหัคคตะบัญญัติ และโลกุตตร-
อารมณ์ทั้งหมด

อารมณ์ที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นอารมณ์ของจิตที่เกิดได้ในทวารทั้ง 6 แต่ยังมีอารมณ์ของ
จิตอีกประเภทหนึ่งซึ่งเป็นจิตไม่เกิดในทวาร จิตที่ไม่เกิดในทวารนั้นมี 19 ดวง ซึ่งก็คือจิตที่
ทำหน้าที่เกิดภพใหม่ จิตทำหน้าที่รักษาภพ และจิตทำหน้าที่ตายจากภพเท่านั้นเอง อารมณ์
ของจิต 19 ดวงนี้ ก็คือ อารมณ์ที่เป็นกรรม กรรมนิमित และคตินิमित ซึ่งได้กล่าวมาแล้วจึงไม่
ขอกล่าวซ้ำอีก

4.6 จิตที่สงเคราะห์ด้วยที่เกิด

จิตที่สงเคราะห์ด้วยที่เกิด หมายถึง จิตที่เกิดในทวารนั่นเอง แต่เปลี่ยนไปใช้คำว่า
วัตถุ คือ ที่เกิด เช่น จักขุทวาร ก็เป็นจักขุวัตถุ วัตถุ แปลว่า ที่เกิดเพราะว่าจิตและเจตสิก ย่อม
เกิดขึ้นเพราะอาศัยวัตถุเหล่านี้เกิดขึ้น เหมือนต้นไม้เกิดขึ้นเพราะอาศัยดิน ฉะนั้น ที่เกิดของจิต
มี 6 ประเภท คือ

1. ที่เกิด คือ ตา (จักขุวัตถุ)
3. ที่เกิด คือ หู (โสตวัตถุ)
3. ที่เกิด คือ จมูก (ฆานวัตถุ)
4. ที่เกิด คือ ลิ้น (ชิวหาวัตถุ)
5. ที่เกิด คือ กาย (กายวัตถุ)
6. ที่เกิด คือ ใจ (หทยวัตถุ)

จิตทั้งหลายเมื่อจะเกิดขึ้นนั้นจะต้องพร้อมด้วย ปัจจัย 3 ประการ คือ 1. กรรมในอดีต
2. ที่เกิด 3. อารมณ์ การเกิดขึ้นของจิตในที่เกิดทั้ง 6 นี้ มีหลายลักษณะ คือ จิตบางดวงอาศัย
เกิดได้ทั้ง 6 ตำแหน่ง แต่บางดวงอาศัยที่เกิดเพียง 3 ก็มี ดังนั้น จึงจัดจิตที่เกิดในที่เกิดเหล่านี้
ออกเป็น 3 กลุ่ม

1. กลุ่มที่ต้องอาศัยที่เกิดทั้ง 6
2. กลุ่มที่อาศัยที่เกิดเพียง 3
3. กลุ่มที่ไม่อาศัยที่เกิดใดเลย

กลุ่มที่ต้องอาศัยที่เกิดทั้ง 6

จิต 89 หรือ 121 ดวงนั้น ท่านจัดออกเป็น 7 กลุ่ม เรียกว่า วิญญาณธาตุ 7
วิญญาณธาตุ แปลว่า ธาตุรู้ ธาตุรู้หรือวิญญาณธาตุทั้ง 7 กลุ่มนั้นมีดังนี้

1. จิตรับรู้อารมณ์ทางตา 2 ดวง เป็นธาตุรู้ทางตา
2. จิตรับรู้อารมณ์ทางหู 2 ดวง เป็นธาตุรู้ทางหู
3. จิตรับรู้อารมณ์ทางจมูก 2 ดวง เป็นธาตุรู้ทางจมูก
4. จิตรับรู้อารมณ์ทางลิ้น 2 ดวง เป็นธาตุรู้ทางลิ้น
5. จิตรับรู้อารมณ์ทางกาย 2 ดวง เป็นธาตุรู้ทางกาย
6. มโนธาตุ 3 ดวง
7. จิตที่เหลือเป็นธาตุรู้ทางใจ คือ มโนวิญญาณธาตุ มี 76 ดวง

วิญญาณธาตุทั้ง 7 นี้ เกิดในภุมิเสพกาม (กามภุมิ) 11 ภุมิ และเกิดในที่ที่เกิดดังนี้

1. จิตรับรู้อารมณ์ทางตา อาศัยที่เกิด คือ ตา
2. จิตรับรู้อารมณ์ทางหู อาศัยที่เกิด คือ หู
3. จิตรับรู้อารมณ์ทางจมูก อาศัยที่เกิด คือ จมูก
4. จิตรับรู้อารมณ์ทางลิ้น อาศัยที่เกิด คือ ลิ้น
5. จิตรับรู้อารมณ์ทางกาย อาศัยที่เกิด คือ กาย
6. มโนธาตุ 3 อาศัยหทยวัตถุ คือ เนื้อหัวใจเกิด
7. มโนวิญญาณธาตุ 72 คือ จิตที่อยู่ในวังวนของกาม 41 (เว้นจิตรับรู้อารมณ์ทาง
ทวารทั้ง 5 ทั้งฝ่ายชั่วและฝ่ายดี 10 ดวง และมโนธาตุ 3) จิตที่ถึงความมีอานุภาพใหญ่ฝ่ายกุศล
9 และฝ่ายกิริยา 9 ฉานจิตที่เป็นวิบาก 5 และจิตพ้นจากอารมณ์โลภี 8 รวมเป็นจิต 72 ดวง
จิตทั้ง 72 ดวงนี้อาศัยหทยวัตถุ คือ เนื้อหัวใจเกิด

กลุ่มที่อาศัยที่เกิดเพียง 3

มีจิต 4 ประเภท ที่เกิดในพรหมภุมิ 15 โดยอาศัยที่เกิดเพียง 3 ดังมีรายละเอียด
ดังต่อไปนี้

1. จิตรับรู้อารมณ์ทางตา อาศัยที่เกิด คือ ตา
2. จิตรับรู้อารมณ์ทางหู อาศัยที่เกิด คือ หู

3. มโนธาตุ 3 อาศัยหทัยวัตถุ คือ เนื้อหัวใจ

4. มโนวิญญาณธาตุ 62 คือ จิตคิดทางชั่ว 10 (เว้นจิตโกรธ 2 ดวง) จิตพิจารณา
อารมณ์ 3 ดวง จิตคะเนหาอารมณ์ทางใจ 1 ดวง จิตให้เกิดการยึดของพระอรหันต์ 1 ดวง
กุศลจิต 8 ดวง กิริยาจิต 8 ดวง จิตได้ฌาน 15 ดวง อรูปฌานกุศลจิต 4 ดวง อรูปฌานกิริยาจิต
4 ดวง จิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์ 8 ดวง รวมจิต 62 ดวงนี้ อาศัยเนื้อหัวใจเกิด

จิตทั้ง 4 ประเภทนี้ เรียกว่า วิญญาณธาตุ 4

กลุ่มที่ไม่อาศัยที่เกิดโดย

จิตกลุ่มนี้ เป็นจิตที่เกิดในรูปพรหม 4 เพราะอรูปพรหมไม่มีรูป ดังนั้นจิตกลุ่มนี้จึง
เกิดโดยไม่ต้องอาศัยที่เกิดแต่อย่างใด จิตกลุ่มนี้เรียกว่า วิญญาณธาตุ 1 ได้แก่ มโนวิญญาณธาตุ
46 ดวง คือ จิตคิดทางชั่ว 10 (เว้นจิตโกรธ 2 ดวง) จิตคะเนหาอารมณ์ทางใจ 1 ดวง กุศลจิต
8 ดวง กิริยาจิต 8 ดวง อรูปฌานจิต 12 ดวง จิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์ 7 ดวง (เว้นโสดาปัตติ-
มรรค) รวมเป็นจิต 62 ดวง จิตทั้ง 62 ดวงนี้ เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยที่เกิดอย่างใดเลย

วิญญาณธาตุทั้ง 7 ตามที่กล่าวมานั้น ส่วนใหญ่จะอาศัยที่เกิดเกิดขึ้นเสมอ แต่ยังมี
จิตบางประเภทที่อาศัยที่เกิดบ้าง ไม่อาศัยที่เกิดบ้าง ดังนั้นเพื่อแสดงจิตที่อาศัยที่เกิดเกิดขึ้น
แน่นอน และจิตที่ไม่ต้องอาศัยที่เกิดเกิดขึ้นไม่แน่นอน จึงควรศึกษาจิตอีก 3 กลุ่ม คือ

1. จิตที่อาศัยที่เกิดขึ้นแน่นอน
2. จิตที่อาศัยที่เกิดเกิดขึ้นไม่แน่นอน
3. จิตที่ไม่ต้องอาศัยที่เกิดเกิดขึ้นแน่นอน

จิตที่อาศัยที่เกิดเกิดขึ้นแน่นอน

จิตประเภทนี้ มี 43 ดวง คือ

1. จิตรับรู้อารมณ์ทางตา 2 ดวง อาศัยที่เกิดคือ ตา เกิดแน่นอน
2. จิตรับรู้อารมณ์ทางหู 2 ดวง อาศัยที่เกิดคือ หู เกิดแน่นอน
3. จิตรับรู้อารมณ์ทางจมูก 2 ดวง อาศัยที่เกิดคือ จมูก เกิดแน่นอน
4. จิตรับรู้อารมณ์ทางลิ้น 2 ดวง อาศัยที่เกิดคือ ลิ้น เกิดแน่นอน

5. จิตรับรู้อารมณ์ทางกาย 2 ดวง อาศัยที่เกิดคือ กาย เกิดแน่นอน
6. จิตรับอารมณ์ 2 ดวง อาศัยที่เกิดคือ เนื้อหัวใจเกิดแน่นอน
7. จิตพิจารณาอารมณ์ 2 ดวง อาศัยที่เกิดคือ เนื้อหัวใจเกิดแน่นอน
8. จิตคะเนหาอารมณ์ทางทวาร 5 1 ดวง อาศัยที่เกิดคือ เนื้อหัวใจเกิดแน่นอน
9. จิตยัมของพระอรหันต์ 1 ดวง อาศัยที่เกิดคือเนื้อหัวใจเกิดแน่นอน
10. จิตโกรธ 2 ดวง อาศัยที่เกิดคือ เนื้อหัวใจเกิดแน่นอน
11. ผลของกุศลจิต 8 ดวง อาศัยที่เกิดคือ เนื้อหัวใจเกิดแน่นอน
12. จิตได้มาน 15 ดวง อาศัยที่เกิดคือ เนื้อหัวใจแน่นอน
13. โสดาปัตติมรรคจิต 1 ดวง อาศัยที่เกิดคือ เนื้อหัวใจแน่นอน

จิต 43 ดวงนี้ เป็นจิตที่เกิดในภูมิของสัตว์ที่มีชั้น 5 ชั้น คือ มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เท่านั้น ดังนั้นจึงเกิดโดยอาศัยที่เกิดอย่างแน่นอน

จิตที่อาศัยที่เกิดเกิดขึ้นไม่แน่นอน

จิตประเภทนี้มี 42 ดวง คือ

1. จิตคิดทางชั่ว 10 (เว้นจิตโกรธ)
2. กุศลจิต 8 ดวง
3. กิริยาจิต 8 ดวง
4. อรูปฌานจิตเป็นกุศล 4 ดวง
5. อรูปฌานจิตเป็นกิริยา 4 ดวง
6. จิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์ 7 (เว้นโสดาปัตติมรรค)
7. จิตคะเนหาอารมณ์ทางใจ 1 ดวง

จิต 42 ดวงนี้เกิดไม่แน่นอน คือ ถ้าเกิดภูมิที่มีชั้น 5 ก็ต้องอาศัยเนื้อหัวใจเกิด แต่ถ้าเกิดในภูมิที่มีชั้น 4 ก็ไม่ต้องอาศัยที่เกิดอย่างไร เพราะถ้าเกิดในอรูปพรหม ก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยเนื้อหัวใจ เพราะรูปไม่มีในอรูปพรหมนั่นเอง

จิตไม่ต้องอาศัยที่เกิดเกิดขึ้นแน่นอน

จิตประเภทนี้มี 4 ดวง คือ อรูปฌานที่เป็นวิบาก 4 ดวง เพราะเหตุที่จิตทั้ง 4 ดวงนี้ จะเกิดเฉพาะในอรูปพรหมเท่านั้น และอรูปพรหมก็มีแต่นามธรรม คือ เวทนาชั้น สัญญา

ชั้นร์ สังขารชั้นร์ และวิญญานชั้นร์ ดังนั้นจิตทั้ง 4 นี้จึงเกิดโดยไม่ต้องอาศัยที่เกิดแต่อย่างใด

หมายเหตุ ความแตกต่างระหว่างจิตอาศัยที่เกิด (วัตถุ) กับจิตอาศัยทวารเกิดมีดังนี้ คือ จิตที่อาศัยที่เกิดมีจำนวนจำกัด ส่วนจิตที่อาศัยทวารเกิดมีมากมาย ซึ่งพอสรุปได้ 4 ประการ คือ

1. จิตที่ต้องอาศัยที่เกิดและทวาร
2. จิตที่ต้องอาศัยที่เกิด แต่ไม่ต้องอาศัยทวาร
3. จิตที่ไม่ต้องอาศัยที่เกิด แต่ต้องอาศัยทวาร
4. จิตที่ไม่ต้องอาศัยที่เกิดและทวาร

จิตที่ต้องอาศัยที่เกิดและทวาร

จิตที่ต้องอาศัยทั้งที่เกิดและทวาร มี 38 ดวง คือ

1. จิตโภจร 2 ดวง
2. จิตไม่มีเหตุประกอบ 17 ดวง เว้นจิตคะเนิงหาอารมณ์ทางใจ
3. ผลของกุศลจิต 8 ดวง
4. รูปฌานที่เป็นกุศล 5 ดวง
5. รูปฌานที่เป็นกิริยา 5 ดวง
6. โสดาปัตติมรรค 1 ดวง

เหตุที่จิตทั้ง 38 ดวงนี้ได้ชื่อว่าต้องอาศัยทั้งที่เกิดและทวารก็เพราะว่าจิตที่จะเกิดจากที่เกิด (วัตถุ) นั้นมีจำกัด เช่น จิตที่เกิดจากที่เกิด คือ ตา มี 2 ดวงเท่านั้น แต่เมื่อจิต 2 ดวงนี้เกิดแล้วยังพาจิตอื่น ๆ ให้เกิดได้อีก 46 ดวง ดังนั้นจิต 46 ดวงนั้นจึงเรียกว่าจิตอาศัยทวารตาเกิดเป็นต้น

จิตที่ต้องอาศัยที่เกิดแต่ไม่ต้องอาศัยทวาร

จิตประเภทนี้ คือ ฌานจิตที่เป็นวิบาก 5 เหตุที่จิตทั้ง 5 ดวงนี้ ต้องอาศัยที่เกิดก็เพราะจิตทั้ง 5 นี้ เป็นจิตของรูปพรหม รูปฌานจิตที่เป็นวิบากต้องทำหน้าที่เกิดภพใหม่ รักษาภพ และตายจากภพเก่า และเมื่อทำหน้าที่เกิดในภพใหม่จะต้องไปอาศัยเนื้อหัวใจปฏิสนธิ ส่วนที่ว่าจิตทั้ง 5 นี้ไม่ต้องอาศัยทวารก็เพราะว่ารูปฌานจิตที่เป็นวิบากนี้ทำหน้าที่เพียง 3 คือ เกิดภพใหม่

รักษามภ และตาย หน้าที่ทั้ง 3 นี้ ไม่เกิดในทวารโหนเลย เพราะฉะนั้นจิต 5 ดวงนี้จึงเป็นจิต
ไม่ต้องอาศัยทวาร

จิตไม่ต้องอาศัยที่เกิดแต่ต้องอาศัยทวาร

จิตประเภทนี้มี 42 ดวง ซึ่งได้แก่จิตที่กล่าวไว้ในจิตที่อาศัยที่เกิดเกิดขึ้นไม่แน่นอน
ข้างต้น จิตทั้ง 42 ดวงนี้ เมื่อเกิดกับอรุปพรหมแล้ว ก็ไม่ต้องอาศัยที่เกิดแต่อย่างใด เพราะ
อรุปพรหมไม่มีที่เกิดทั้ง 6 เลย แต่จิต 42 ดวงนี้ ยังต้องอาศัยทวารจึงจะเกิดได้ อรูปพรหมมี
มโนทวารอยู่ทวารเดียว ฉะนั้นเมื่อจิตทั้ง 42 ดวงนี้เกิดกับอรุปพรหมจึงยังต้องอาศัยมโนทวาร

จิตที่ ไม่ต้องอาศัยที่เกิดและทวาร

จิตประเภทนี้คือ อรูปฌานที่เป็นวิบาก 4 ดวง เหตุที่จิต 4 ดวง นี้ไม่ต้องอาศัยที่เกิด
ก็เพราะว่าจิตประเภทนี้ทำหน้าที่เกิดภพใหม่ รักษามภ และตาย จึงไม่มีที่เกิดที่จะต้องอาศัยเกิด
และเป็นจิตที่พ้นจากทวารด้วย ดังนั้น จิต 4 ดวงนี้จึงเป็นจิตไม่ต้องอาศัยที่เกิดและทวาร

สรุปบทที่ 4

บทบาทของจิต สรุปลงได้ 6 ประเภท คือ

1. จิตสงเคราะห์ด้วยเวทนา
2. จิตสงเคราะห์ด้วยเหตุ
3. จิตสงเคราะห์ด้วยหน้าที่
4. จิตสงเคราะห์ด้วยทวาร
5. จิตสงเคราะห์ด้วยอารมณ์
6. จิตสงเคราะห์ด้วยที่เกิด

จิตที่สงเคราะห์ด้วยเวทนา มี 3 กลุ่มคือ

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา
2. จิตที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา
3. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

จิตที่สงเคราะห์ด้วยเหตุ หมายถึง เหตุที่เป็นตัวปรุงจิตให้ตีชีวิตต่าง ๆ เหตุดังกล่าวนี้

มี 6 เหตุ คือ

1. โลภเหตุ
2. โทสเหตุ
3. โมหเหตุ
4. อโลภเหตุ
5. อโทสเหตุ
6. อโมหเหตุ

จิตที่สงเคราะห์ด้วยหน้าที่ หมายถึง จิตที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ หน้าที่ของจิต มี 14 หน้าที่

คือ

1. จิตทำหน้าที่เกิดภพใหม่
2. จิตทำหน้าที่รักษากภ
3. จิตทำหน้าที่คะนึ่งหาอารมณ์ใหม่
4. จิตทำหน้าที่เห็น
5. จิตทำหน้าที่ได้ยิน

6. จิตทำหน้าที่รู้จักสิ่ง
7. จิตทำหน้าที่รู้รส
8. จิตทำหน้าที่สัมผัสทางกาย
9. จิตทำหน้าที่รับอารมณ์
10. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์
11. จิตทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์
12. จิตทำหน้าที่เสวยอารมณ์
13. จิตทำหน้าที่ห่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์
14. จิตทำหน้าที่ตายจากภพเก่า

จิตที่สังเคราะห์ด้วยทวาร หมายถึง จิตที่อาศัยทวารเกิดมี 6 ทวาร คือ

1. จิตที่เกิดทางทวาร คือ ตา
2. จิตที่เกิดทางทวาร คือ หู
3. จิตที่เกิดทางทวาร คือ จมูก
4. จิตที่เกิดทางทวาร คือ ลิ้น
5. จิตที่เกิดทางทวาร คือ กาย
6. จิตที่เกิดทางมโนทวาร คือ จิตรักษาภพ 19 ดวง

จิตที่สังเคราะห์ด้วยอารมณ์ คือ จิตที่เกิดยึดห่วงอารมณ์นั้น ๆ อารมณ์ที่จิตห่วงนั้นมี 6 คือ

1. สีต่าง ๆ คือ รูปารมณ์
2. เสียงต่าง ๆ คือ สัททารมณ์
3. กลิ่นต่าง ๆ คือ คันธารมณ์
4. รสต่าง ๆ คือ รสธารมณ์
5. โภฏฐัพพารมณ์ คือ อ่อน-แข็ง เย็น-ร้อน หย่อน-ตึง
6. ความนึกคิดต่าง ๆ เช่น จิต เจตสิก รูป นิพพาน คือ ธรรมารมณ์

จิตที่สังเคราะห์ด้วยที่เกิด หมายถึง จิตที่อาศัยที่เกิด 6 ประเภท คือ

1. จิตที่อาศัยเกิดทางตา
2. จิตที่อาศัยเกิดทางหู

3. จิตที่อาศัยเกิดทางจมูก
4. จิตที่อาศัยเกิดทางลิ้น
5. จิตที่อาศัยเกิดทางกาย
6. จิตที่อาศัยเกิดทางใจ (มโนทวาร)

ตัวอย่างข้อสอบบทที่ 4

1. เวทนาคืออะไร มีเท่าไร อะไรบ้าง
2. คนเราจะรับเวทนาที่เดียวทั้งหมดได้หรือไม่ เพราะเหตุไร
3. จิตดวงไหนบ้างที่เกิดกับทุกขเวทนา และสุขเวทนา จงบอกด้วยว่าจิตนั้นเป็นจิตประเภทไหน
4. คนเราทำชั่วเพราะเนื่องมาจากเหตุเท่าไร อะไรบ้าง
5. จิตดวงไหนบ้างที่มีเหตุประกอบทั้ง 3 จงอธิบายพอเข้าใจ
6. เหตุที่เกิดกับปุถุชน กับพระอรหันต์ แตกต่างกันอย่างไรร จงอธิบาย
7. จิตดวงไหนบ้างทำหน้าที่เกิดภพใหม่ ทำหน้าที่รักษาภพ และทำหน้าที่ตายจากภพเก่า จงอธิบายจิตเหล่านั้นมาด้วยว่าเป็นจิตประเภทไหน
8. จิตที่อาศัยทวารทางตาเกิดได้แก่จิตอะไร มีกี่ดวง เป็นจิตประเภทไหนบ้าง
9. อารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับกาล หมายถึง อารมณ์ประเภทไหน และเป็นกาลไหนได้บ้าง เป็นอย่างไร อธิบาย
10. จิตที่อาศัยที่เกิดกับอาศัยทวารเกิดต่างกันอย่างไร อธิบายพอเข้าใจ